

Ampt Epe

Nr 122 – april 1998

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon 0578-571304

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 22,50 per jaar

Bestuur:

Voorzitter:	W. Terwel Apeldoornseweg 41 – 8172 EH Vaassen Telefoon 0578-571455
Sekretaresse:	Th. te Riele-ter Laak Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen Telefoon 0578-571304
Penningmeester:	W. van Putten Hoofdstraat 80 – 8162 AL Epe Telefoon 0578-613579
Leden:	M. Endendijk J. C. Kreffer

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

De schouten van het schoutambt Epe

Inleiding

Al in de 13e eeuw is er sprake van een richtersambt van Veluwe. In 1243 wordt als zodanig een zekere Thyace de Emse als richter genoemd (1) en in 1265-1269 is er sprake van een Dirck (Theodericus) van Emst (de Emse) (2). Mogelijk waren zij bewoners van het Emsterhof. Met het richtersambt Epe wordt in de eerste genoemde akte zeer waarschijnlijk het richtersambt Veluwe bedoeld, waar Epe een onderdeel van was. Het zal dus niet zo zijn dat Epe toen een eigen richtersambt vormde. In het genoemde richtersambt Veluwe is vanaf de 14e eeuw pas sprake van indeling van schoutambten. Onder de Veluwe vallen dan Ede, Barneveld, Nijkerk, Putten, Ermelo (waaronder Nunspeet), Doornspijk, Heerde, Epe, Apeldoorn en Voorst. De Zuidelijke Veluwe viel onder het richtersambt van Velwezooom, de steden vormden eigen rechtsgebieden en er waren een aantal vrije heerlijkheden.

Eén of tweemaal per jaar, meestal in de zomer, trok de richter van Veluwe door de schoutambten om in ieder ambt één dag de bank te spannen. In deze bank, elders de vierschaar genoemd, werd dan, samen met de welgeboren dienstlieden, het recht „gevonden”. U dient de richter dus niet met rechter te verwarren; hij besteedde het vinden van het recht uit! Dit recht was het oude inheemse recht, later verdrongen door het Romeins recht. Het inheemse recht werd in het geheugen bewaard en het vinden van oplossingen in (civiele) geschillen werd dus vooral gedaan door vergelijking van met name de ouderen die al eens zoiets hadden meegemaakt. Daarnaast waren er gemakkelijk op te lossen zaken, zoals schending zondagsrust, vechtpartijen; daarvoor legde de richter een boete op.

De aanbrengrer van deze zaken was veelal de voorloper van de schout, nl. de peinder (of pender). Deze functionaris zal zijn intrede in de 14e eeuw hebben gedaan. Of hij oorspronkelijk een overheidsdienaar was, dient betwijfeld te worden. Mogelijk verkreeg hij het ambt door leningen aan de hertog van Gelre. Pas in het begin van de 15e eeuw wordt het duidelijker, omdat vanaf die tijd de gerichtsp protocollen van de rondtrekkende richter van Veluwe bewaard zijn gebleven (3).

Naast het aanbrengen van de civiele zaken legde de peinder ook beslag op goederen het zg. peinden, waarin we de naam van de functionaris herkennen. Ieder die een vordering had op een ander en te lang op zijn geld of goed had gewacht kon de peinder inschakelen. Als zodanig herkennen we de huidige deurwaarder.

Maar de peinder had en kreeg in de loop der tijden meer taken. Indien de dienstlieden door de hertog ten velde werden geroepen was hij vaak de aanvoerder van de dienstlieden uit zijn ambt. Ook was hij betrokken bij het uitzetten van de schatting (voorloper grondbelasting) en begeleidde hij dege-

nen -uit bijvoorbeeld Epe- die diensten dienden te verrichten naar de nabije stad (voor Epe was dat Hattem) waar bijv. de slotgracht moest worden uitgebaggerd.

Hij kreeg namens de richter, maar ook namens de overheid, in Arnhem instructies in vooral criminele aangelegenheden en veiligheid.

Tot slot was hij nog notaris: indien er een verkoop van onroerend goed plaats vond, er een testament werd gemaakt etc. waarvan men een onderlinge akte opmaakte, werd hij vaak gevraagd als zegelaar/getuige. Pas vanaf 1675 werden deze vrijwillige rechtszaken geregistreerd in protocollen. De peinder-toen allang schout genoemd- werd in de meeste gevallen tevens protocolhouder.

Al aangehaald werd dat de peinder geen overheidsfunctionaris was; vanaf het begin der 15e eeuw werden de ambten door de hertogen van Gelre verpand. Dit pandschap bleef meestal in de familie en zorgde ervoor dat peinder/schout een erfelijk ambt werd. Soms werden deze pandbrieven weer doorverkocht, soms vererfden zij in vrouwelijke lijn. In de 18e eeuw werden veel pandbrieven terug gekocht door de toenmalige Staten van Veluwe.

De eerste Eper peinders/schouten

In 1433 wordt te Epe op de jaarlijkse richtdag een zekere Arnt van Aken als „mijns heren (= de hertog) oudste pender” genoemd. Hij zal het langst in dienst zijn geweest. Of hij peinder van Epe was is onduidelijk, want ik kwam hem ook elders tegen.

De eerste echte Eper peinder is Johan Wolterss, die in 1448 peinder tot Epe wordt genoemd (4). Ook wordt hij genoemd op de richtdagen van 1450, 1451, 1456-1458 (5). In het laatste jaar wordt ook Herman van Meeckeren genoemd als peinder, aanwezig op de richtdag, maar of hij dat in Epe is wordt niet duidelijk. In de periode 1471-1483 wordt Johan Woltersz weer genoemd en in 1484-1491 is er sprake van peinder Wolter Johan Woltersz, die ongetwijfeld een zoon is van de eerste Johan (6).

De familie ten Holt(he)

Vermoedelijk heeft de familie Wolters het peindersambt in pandschap bezeten. Zij zullen dit ambt verkocht hebben aan de familie ten Holthe. Deze familie kan uit Beekbergen stammen. De eerste Eper schout uit deze familie is Jacob ten Holt, die in 1519 als zodanig wordt genoemd (7). Ook in de Veetellingslijst van 1526 wordt hij nog genoemd. Zijn zoon Gerrit volgt hem in dat jaar op. Voor de duidelijkheid noem ik hem Gerrit I; u zult dadelijk wel begrijpen waarom. Gerrit I was gehuwd met Wemma van Heuckelom, dochter van Gerrit en Margaretha van der Haus. Gerrit I had twee broers die een rol speelden in Vaassen. nl. heer Johan, pastoor van Vaassen, en heer Jan, vicaris te Vaassen (7).

Gerrit I vervulde zijn ambt in de periode 1526 - 1558 (7,8). Hij had meerdere kinderen, de oudste zoon Gerrit (II), volgde hem op; een zoon Jacob, een zoon Johan en een dochter die huwde met Goert van Cooth, schout van Ermelo. In het jaar 1558 is er sprake van Gerrit (I) van Holt de oude en Gerrit (II) van Holt de jonge, beiden schout van Epe. Wanneer Gerrit I definitief het veld ruimt is onduidelijk.

Gerrit II huwde met Josina Marckolff, dochter van Adolf, lid van de Veluwse Ridderschap, en Anna van Steenberg. Dit geeft iets weer van de toenmalige verhoudingen. Gerrit II, geen adel, trouwde met een adellijke dame, wier stamboom via moeder Anna terug voert op de Gelderse hertogen. Het maakt duidelijk dat de scheiding tussen de geprivilegeerde klasse (de adel) en de hogere leden van de derde stand niet zo scherp lag in de 16e eeuw. (Later werd deze scheidingslijn wel weer scherper). De familie Marckolff was gegoed in Oene (o.a. leengoed Zuiddijk).

Over Gerrit II is meer te vertellen. Naast zijn functie als schout brouwde hij ook bier. In 1585 neemt hij een hypotheek op zijn ketels. Dan blijkt dat hij de ketels heeft verkregen uit de boedel van het voormalige Convent (klooster) van Nazareth te Oene. De conventualen uit dit klooster waren tengevolge van de Hervorming verdwenen; het beheer over hun goederen lag in handen van de wereldlijke overheid in dit geval de Staten van Veluwe. Dezen hebben de ketels dus verkocht aan Gerrit. Na de aankoop liep het niet zo gunstig met de brouwactiviteiten, want Gerrit had zich zo diep in de schulden gestoken dat uit voorzorg de ketels in de kerk (!) van Hattem werden neergezet (9).

Gerrit II en zwager Goert van Cooth hebben getweeën jaren de richtdag bezocht niet alleen in functie maar ook in verband met hun vete's met resp. Heer Willem Jans, pastoor van Vaassen (1575-1580) en Heer Pelgrum van Hierdt, eveneens pastoor van Vaassen (1580-1583). Het ging daarbij om allerlei rechten in diverse Vaassense landerijen.

Gerrit II had twee kinderen. Zijn dochter Geertgen huwde met de Apeldoornse schout Georgien Pannekoek, zijn zoon Gerrit (III) volgt hem op. Gerrit II wordt schout genoemd in de periode 1554-1595; eerst nog met vader Gerrit I, hij is dan de jonge schout, en later met zoon Gerrit III, nr. II is dan de oude schout! (U snapt nu waarom het onderscheid I, II enz. nodig is)

De 17e eeuw in

Gerrit III huwde met Barta van Huet (of Heut), een dochter uit een geslacht dat later schouten leverde aan zowel Nijkerk als Apeldoorn. Haar vermoedelijke vader Lambert van Huet bezat een molen in het ambt Epe (10), die later in bezit was van Alphert van Huet en (schoonzoon) Gerrit III.

Uit een akte in 1636 kan de conclusie worden gehaald dat Gerrit dan in Vaassen woont (11). Omdat de goederen van de familie grotendeels in Vaassen lagen, kan de interessante vraag worden gesteld of de Eper schout

zijn domicilie in de 16-17e eeuw te Vaassen had. Ook rechtdagen werden vaak te Vaassen (op de Cannenburgh) gehouden.

Gerrit III was schout in de periode 1595-1648; vanaf 1631 heet hij de oude schout. Hij overleeft zijn vrouw, + ca. 1641, en overlijdt ca. 1653. Het echtpaar had zes kinderen; zoon Gerrit (IV: volgt hem op), Egbert, (dr.) Joost (waarschijnlijk advocaat), Jan, Lambert en Gerharda.

Gerrit IV (ook Gerhard genoemd) wordt al in 1628 de jonge schout genoemd. Hij huwde met Maria van Hoeckelum, waarschijnlijk uit de familie der Doornspijker schouten. In 1641 en 1648 heet hij Gerrit ten Holt junior, scholt van Oene, (in stukken over verpachtingen van het kapittel van St. Marie) (16). In het laatst genoemde jaar tekent hij de akte echter weer als Gerrit ten Holthe junior, scholt van Epe. Verwarrend dus.

Het is een ruzie om de erfenis die nadere details prijs geeft over de welgesteldheid van de familie. In 1661 starten de broers Joost en Jan met een proces tegen hun broers Gerrit IV en Egbert. Zo blijkt dat Gerrit III na het overlijden van moeder Barta een scheiding (in dit geval een toekomstige boedelscheiding) aangebracht te hebben in de goederen. Zoon Gerrit IV krijgt dan erf de Harscamp, de Boscamp, land in Ruencamp, Oosterland en in de Brandt. Joost krijgt het huis waar vader Gerrit III woont, de Broucamp, Heggercamp, land in Beeckman, akker de Sypelt, het holt in het bos, Holtacker en een deel van de Ruencamp. Lambert erft het erf de Bossenbroeck en land in de Uuhorst (Eeuwhorst). Broer Jan krijgt het erf in de Oosterick te Epe, Knollenkamp, land in Eper- en Emsterbroeck, terwijl Egbert de molens te Epe, de hofstede tot Wissel, de Mate, land in Heerderbroeck, een hofstede in Vaassensebroeck, Slomersacker en de Oosteracker uit het huis in Vaassen krijgt. Dochter Gerharda krijgt de Wolffscamp, 2 1/2 gresen buitendijs land, de 1/2 Hoetskapken, Muerbiesen halve hofstad, Ecterland (Eekterland), land op Wanderenck en 600 gld. uit erf den Bosschenbroeck.

Pikant zijn de details van deze deling: oudste zoon Gerrit IV mocht het beste deel hebben. Maar omdat hij dat niet aanvaard krijgt hij het pandschap op het schoutambt, die ca. 2000 gld. waard is, waarvan Gerrit IV een aandeel krijgt van 1000 gld. Alles leek dus in kannen en kruiken; Gerrit III had het goed geregeld. Maar er gaat wel vaker iets mis bij zo'n verdeling. In 1656 kunnen zij hun onderlinge geschillen nog vreedzaam oplossen; Gerrit III is dan al overleden. In dat jaar moet Gerrit IV zijn broer Egbert naast zich als schout dulden. Egbert zal daarvoor aan Gerrit IV 1000 gld. betalen, hetgeen wel tot tevredenheid bij hen leidde, maar niet bij de anderen. Voorafgaande aan het proces vormen de broers Joost, Jan en Lambert, samen met neef Joost van Erckelens (zoon van Gerharda), één front en leggen beslag op de goederen van broer Egbert. Helaas is de afloop van het proces niet duidelijk: de sententie (vonnis) ontbreekt.

Interessant is de rekening van de begrafenis van Gerrit III, die als een bijlage bij het proces is bewaard. Hieruit blijkt dat een zekere Adriaan á Valenrin,

kistemaker, 3 gld. krijgt voor het beschilderen van de doodskist met de wapens van de overledenen en zijn vrouw.

De laatste ten Holte's

Zoals hierboven al verteld: Gerrit IV moest broer Egbert naast zich dulden als schout. Even een stap terug in de tijd; vanaf ca. 1590 hadden de Staten van Veluwe bepaald dat de schouten een eed dienden af te leggen. Zowel Gerrit III als IV hebben zich hier niets van aangetrokken; hun eedsaflegging is dus, in tegenstelling tot andere Veluwse schouten, niet te vinden. Blijkbaar ontging het de Veluwse overheidsbekleders het dat de ene Gerrit na de andere Gerrit in Epe opvolgde als schout!

Broer Egbert legt wel de eed af; op 1-6-1654 (12) verklaart hij tijdens de eedsaflegging dat hij waarneemt voor broer Gerrit (IV) die zwak (ziek) zou zijn. Dit zal een smoes zijn geweest; de Heren Staten wilden immers geen splitsing. Gerrit en Egbert hadden de zaken onderling geregeld, wars van overheidsbemoeienis! Maar de Heren in Arnhem kregen de zaak door en er volgde een „reces” (besluit dat helaas nog niet gevonden is) (13).

Gerrit IV wordt vermeld in de periode 1628-1664 m.u.v. de periode 1654-1660; dan wordt Egbert schout genoemd.

Verwarrend is een vermelding in 1663 (14): er is dan sprake van Gerrit ten Holthe, junior schout van Epe. Mogelijk is hij een zoon van Gerrit IV of Egbert. Hij is in ieder geval niet echt in de voetsporen van vader getreden, want in 1664 komt er een eind aan het bewind van de ten Holthe's.

Op 19-3-1664 (12) worden Willem van Hoeckelum en Johan Dullart aangesteld als schouten van Epe. De reden wordt niet vermeld. Willem was tevens schout van Doornspijk, gehuwd met Bartha ten Holthe, dochter van Jan, bovengenoemde broer van Gerrit IV, en Arnolda van Liesveld. Dullart was tevens schout van Nijkerk.

Waarom deze aanstelling; en nog wel twee tegelijk. Dit wijst op een krachtdadig ingrijpen van de Heren in Arnhem. Mogelijk waren zij het geharrewar in Epe zat en hadden zij het spelletje met de vele Gerrit's die hun eed niet aflegden door. In de periode 1664 en daarna treed alleen Willem van Hoeckelum daadwerkelijk op als schout van Epe.

Elburgse patriciërs

Op 22-2-1667 legt Cornelis Bigge de eed af als schout van Epe. Hij heeft dan de pandpenningen afgelost (12). Heeft hij deze penningen aan de fam. ten Holthe betaald?

Cornelis is een telg uit de patriciërsfamilie Bigge uit Elburg. Deze familie bekleedde vanaf de 16e eeuw geregeld het ambt van burgermeester van Elburg. Bigge blijft tot 30-6-1711 aan; op die dag wordt hij opgevolgd door zijn stadsgenoot Allard ten Busch, eerder burgermeester van Elburg. Allard was

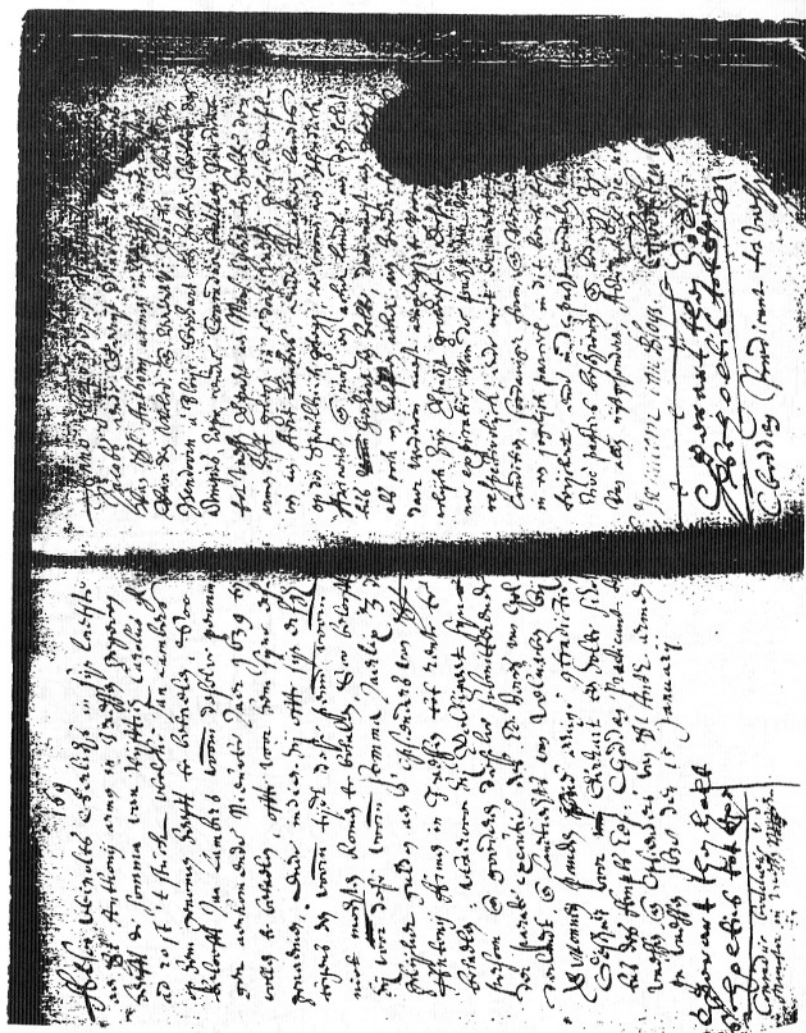
Hij wordt op 15-6-1784 te Epe begraven en wordt door een eveneens ongehuwde opgevolgd, namelijk Mr. Nicolaas Vorster, die op 16-7-1784 de eed aflegde (12). Vorster was een zoon van Isaac en Charlotta Albertine Schouhamer; hij bleef waarschijnlijk in functie tot het einde van het Angièn Regime (1795). Vorster werd in de Bataafs-Franse tijd nog secretaris van het ambt Epe en was vanaf 1811 vrederechter te Vaassen (tot de opheffing van dit gerecht). Hij overleed in 1837 te Epe.

Noten:

1. J. Verkerk: Coulissen der macht.
2. Oorkondenboek Sticht Utrecht
3. Rechterlijk archief Veluwe, invnr. 1 e.v., RA Gelderland.
4. Archief Huis Cannenburgh, idem
5. als 3, invnr. 13,14
6. a.b., invnr. 15,16
7. als 4
8. als 3, invnr. 585 en BM Gelre dl. 22.
9. Rechterlijk archief stad Hattem, invnr. 18, GA Hattem
10. Oud-archief Arnhem, invnr. 5920, GA Arnhem
11. Civiele Processen Hof 1661 nr. 55, RA Gelderland.
12. Archief Hof van Gelderland, invnr. 1330 e.v., idem
13. als 11
14. Oud-archief Epe, invnr. 59, GA Epe
14. Lidmatenlijst NH-kerk Epe, GA Epe.
16. Ar. kapittel van St. Marie, invnr. 392, RA Utrecht.

Hierop is het ambtsgebied van de Eper schout „t scholtampt Eepe" te zien.

Uit het rekenboekje van het St. Anthoniusgilde te Vaassen, pag. 169.
Gerart then Holt tekent hier als „scholtis tot Epe”, Vaassen, 15-1-1638. (G.A. Epe).

Landbouwvoorlichting tijdens Boerenpijpavonden

In Ampt Epe nr. 121 vertelde ik u over land- en tuinbouwvoorlichting in de krant. Helaas is op mijn uitnodiging in dat artikel aan meer terzake-kundige lezers, om iets over de verdere ontwikkeling van de voorlichting of het landbouwonderwijs te vertellen, geen reactie gekomen. Daarom zal ik dit onderwerp in het volgende nummer (123) maar ter hand nemen, waarbij ik zal beginnen bij de oprichting van de Gelderse Maatschappij van Landbouw in 1845.

Nu nog even iets anders; wel op het gebied van de landbouwvoorlichting, maar in een bijzondere vorm. Kort na het verschijnen van Ampt Epe nr. 121 attendeerde de heer L. van den Bremen mij op „Boerenpijpeavonden”, die omstreeks 1912 zouden zijn gehouden. Bij de Boerenbond had men gemerkt dat lezingen, die werden gehouden door landbouwleraren, meestal te hoog waren gegrepen voor de boeren. De spreker kwam als het ware uit een andere wereld en vond geen aansluiting bij zijn gehoor. Er moest een ongedwongen samenzijn komen, waarbij een inleider een onderwerp aanroerde, dat door de zaal met vragen en gesprekken zou worden uitgediept: een Boerenpijpavond. De kranten van 1912 erop naslaande, vond ik al snel een aankondiging onder plaatselijk nieuws en een advertentie in de krant van 10 januari 1912. Om de sfeer van die tijd te bewaren ga ik het u niet met mijn eigen woorden vertellen, maar neem een aantal fragmenten over.

Het Nieuws- en Advertentieblad voor Epe, Heerde, Wijhe, Olst en omstreken van woensdag 10 januari 1912 onder „Plaatselijk nieuws”:

„Men verzoekt ons de landbouwers er op attent te maken, dat a.s. Zaterdagavond de eerste Boerenpijpavond zal worden gehouden. Alle landbouwers, dus ook zij die geen lid van den Boerenbond zijn, worden tot bezoek van deze „sociëteit” dringend uitgenodigd. Wie een hekel hebben aan „vergaderingen”, waarin één persoon den ganschen avond zijn geleerdheid staat uit te kramen, vaak zonder dat de boeren hem voldoende begrijpen, moet dunkt ons, in de eerste plaats deze gezellige bijeenkomst gaan bijwonen. De boeren zitten er in clubjes aan tafeltjes, en rooken gezellig een pijp. Alles is erop aangelegd, dat zij zich op hun gemak, „thuis” zullen gevoelen. De bedoeling is dat de boeren zelf „loskomen”, dat zij met hun vragen en meeningen voor den dag komen. De inleiding, die een rijkslandbouwleraar zal houden, dient alleen om de luidjes aan 't praten te krijgen. De leraar verstrekt op duidelijke wijze de gewenschte inlichtingen, en ieder kan, wanneer hij iets niet begrijpt, om nadere uitlegging verzoeken. Kortom het is een avondje van boeren onder elkaar, die een man in hun midden hebben, die door zijn meerdere kennis, hun wat kan en wil leeren.

Eerste BOERENPIJPAVOND

of Boerensociëteitavond

= TE EPE =

te houden op **Zaterdag 13 Januari**
1912 's avonds zeven uur in het hotel
„Veluwe” v/d. heer, GEERLIGS, onder
leiding van den heer

Rijkslandbouwleeraar

te **Zutphen**, die den avond zal inleiden
met het onderwerp: „De verbouw van
veevoedergewassen”, en tevens gelegenheid
zal geven vragen te stellen.

**Toegang voor een ieder vrij.
Pijp en tabak wordt koste-
loos aan de aanwezigen ver-
strekt.**

Het Bestuur v. d. Boerenbond voor
Epe en Omstreken,
G. VAN BLARCUM, voorzitter.
(6958) **J. VAN DOOREN**, secretaris.

Dat dergelijke bijeenkomsten hoogst
nuttig kunnen zijn, is duidelijk. De erva-
ring heeft dit trouwens reeds beves-
tigd. In Terwolde en andere plaatsen
worden de Boerenpijpvondens uitste-
kend bezocht en zijn de boeren er zeer
mee ingenomen. Wij raden dan ook
ieder, die aan landbouw doet of wat
meer van dit bedrijf wil weten, ten zeer-
ste aan, de „sociëteit” te gaan bezoeken”.

Hotel De Veluwe stond tegenover het
station. Het werd afgebroken en in
1940 vervangen door „In 't Waeghuys”,
het gebouw waarvan het lot op dit
moment ter discussie staat. In de krant
van 17 januari 1912 verschijnt een
verslag van de avond, dat bijna een
gehele pagina vult. Hieronder enkele
passages.

„Ja 't was een kolfje naar hun hand!
Van zo'n „Boerenpiepovond” daar wil-
den ze allen 't hunne van hebben, en in

grooten getale waren ze opgekomen, de boertjes, om getuige te zijn van dit
„wonderlijke toneel, nog nooit te voren alhier vertoond” om het eens in
kermisstijl te zeggen.

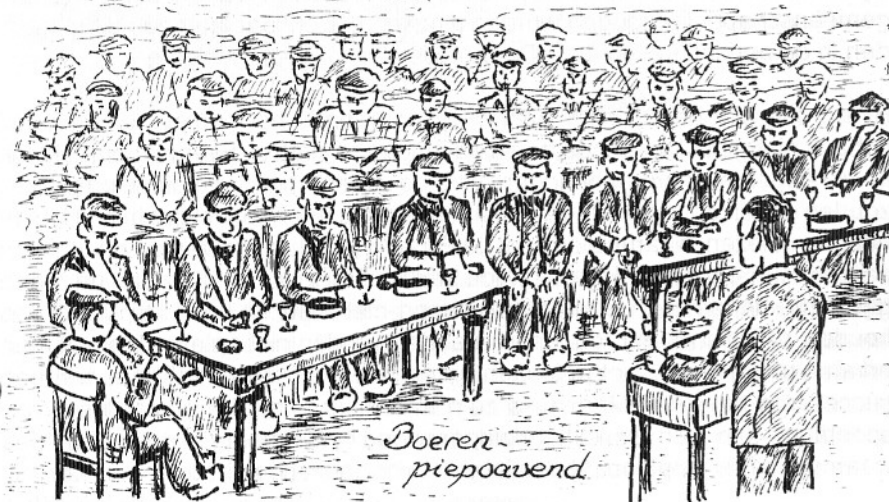
De zaal van den hr Geerlig, niet rijk aan luchtkleppen, vulde zich tegen 7 uur
heel aardig met mannen en... rook. Toen de vergadering goed en wel aan den
gang was – de zaal was toen geheel bezet – leek het of er een dikke mist hing;
wie van 't platform af de zaal in keek, zag aan „den uitersten horizont” niet veel
meer dan bewegende schimmen; van onderscheiden van personen was geen
sprake meer. Ja, de boeren van de Veluwe kunnen pijpje rooken; wanneer je
echte Gouwenaars, ter respectabele lengte van ongeveer 3/4 Meter, en pakjes
Friesche baaitabak – goeie, van Louis Dobbelman – in ruime hoeveelheid tot
hun beschikking stelt, dan kunt ge er zeker van zijn dat ze spoedig zitten te
dampen als zeestomers.

De boeren hadden, kort gezegd, schik van den „piepoavond”, niet het minst
van hun lange zuig-apparaten. En we gelooven dat ze ook schik hadden van
het doel van den avond. Er werd aandachtig naar den rijkslandbouwleraar den

hr Huizinga geluisterd, en toen de tijd van 't vragenstellen daar was, gaf
menigeen, door van de gelegenheid gebruik te maken, aan den inleider nog
aanleiding tot het geven van verschillende praktische wenken”.

De verslaggever was wat hard van stapel gelopen en vond kennelijk dat hij zijn
enthousiasme iets moest temperen:

„'t Was nog niet wat het wezen moest, er moest nog te veel „getrokken”
worden. Maar wij zijn er van overtuigd dat dit beter worden zal; iedere boer
heeft wel iets dat hij gaarne weten zou en wellicht komt spoedig de tijd, dat de
boeren zóóveel vragen hebben, dat de inleider niet weet waar te beginnen met
antwoorden. En dan wordt het pas goed”. Er was gesproken over de verbouw
van groenvoedergewassen, bewerking van de grond, bemesting, knolrapen
en voederbieten. Een lijst van elf vragen met een beknopt antwoord sloot het
verhaal van de lezing af. Het verslag eindigde: „Daar de Hr Huizinga – 't was
ongeveer kwart voor 10 geworden – vertrekken moest, werd een einde
gemaakt aan 't vragen stellen. De hr. Van Blarcum dankte den spr. warm voor
zijn wenken en sprak de hoop uit, hem spoedig weer hier te mogen zien”.

De tweede Boerenpijpvond werd gehouden op 10 januari 1913, wederom in
hotel De Veluwe. De inleiding werd verzorgd door de heer Zelders uit Zutphen,
die het gebruik van „nieuwere kunstmeststoffen” behandelde. Toen dit onder-
werp was afgesloten werd de aandacht gevraagd voor cursussen voor
meisjes. Naar voorbeeld van Varsseveld, Eibergen en Lochem wilde men een
cursus melken en huishoudelijke bezigheden beginnen. De heer Zelders
bevestigde het succes van de cursussen in bovengenoemde plaatsen. Voor

een melkcursus blijken de zuivelfabrieken, die we alom zien verrijzen, zeer veel belangstelling te hebben. In mijn volgende artikel over landbouwvoorlichting en -onderwijs zal ik hierop terug komen.

De krant van 7 januari 1914 vroeg onder „Plaatselijk nieuws” aandacht voor de 2e Boerenpijpavond ten huize van de heer Betlem. Welgeteld was dit de derde Boerenpijpavond, maar er is niemand geweest die zich stoorde aan de aankondiging van „tweede” en dus werd dat ook later in het verslag gehandhaafd. De heer Vogelenzang, ambtenaar van de Ned. Heidemaatschappij te Amersfoort zou spreken over „Wat is goed zaaigoed en hoe wordt het verkregen”. De aanleiding tot dit onderwerp vormde het feit „dat in Epe velen erin waren gevlogen door van willekeurige handelaars zogenaamd zaaigoed te kopen, waarschijnlijk omdat het goedkoper was dan van de erkende zaadhandel”.

De opkomst was groot. Na de lezing werden fraaie lichtbeelden vertoond met o.a. een stoomploeg aan het werk, paarden- en ossenploegen, prachtige koestallen, beplanten van het stuifzand te Kootwijk en andere afbeeldingen die een kijk gaven op het werk van de Heidemaatschappij. Aan het eind van de bijeenkomst konden de leden van de Boerenbond zaden bestellen, die gemeenschappelijk zouden worden ingekocht. Een jaar later zou dit uitmonden in de oprichting van een „Coöperatieve aankoopvereniging”.

Bij de drie hier beschreven Boerenpijpavonden is het gebleven. Het is mij althans niet gelukt volgende aankondigingen te vinden. Evenmin ontdekte ik in verslagen van vergaderingen van de Boerenbond mededelingen, die zouden wijzen op het einde van de avonden. De heer Terwel dacht ooit iets te hebben gelezen, waaruit bleek dat de Pipjavonden te duur werden en dat men daarom o.a. een leeftijdsgrens wilde stellen. Dat zou mijns inziens de reden geweest kunnen zijn om de derde avond niet meer in hotel De Veluwe te houden. Ook kan ik mij voorstellen dat de avonden niet opleverden wat men ervan had verwacht. Het pijproken en een neutje drinken zal heus wel een succes zijn geweest. Maar was zo'n avond nu uiteindelijk veel losser en spontaner dan een gewone lezingenavond? Wanneer ik alsnog ontdek waarom de Boerenpiepoavond niet werd voortgezet dan hoort u nog van mij.

J. C. Kreffer.

De klokken en de klokkenstoel uit de Hervormde kerk te Epe

Afb. 1: De kerk kort na de laatste restauratie (Coll. RDMZ te Zeist, A.J.v. der Wal, juni 1994).

Voor het artikel „Torensnipsen in Nederland” in het *RestauratieVademecum* is in het voorjaar van 1993 tijdens de restauratie de torenspits van de grote kerk te Epe gedocumenteerd. Tegelijkertijd is ook de klokkenstoel gedocumenteerd. Aansluitend is dendrochronologisch onderzoek verricht. Naar aanleiding van de opmetingen, het historisch en bouwhistorisch onderzoek is over de klokken en de klokkenstoel een aantal bijzonderheden te melden.¹ Met de resultaten van dit aanvullende onderzoek kan de beschrijving van de geschiedenis van de kerk iets aangescherpt worden.

De Hervormde kerk van Epe (afb. 1), Hoofdstraat 76, staat midden in het centrum; kadastraal bekend onder nr. U 6876. Volgens het monumentenregister is de Nederduitsch Hervormde gemeente eigenaar van de kerk én de toren. Zowel het turfstenen gotische koor en schip als de romaanse toren, daterend waarschijnlijk uit de 12de eeuw, zijn gerestaureerd. Uit een 12de-eeuwse acte is bekend, dat de kerk de „moederkerk” van Noord-Oost Veluwe was. Het Moederkruis, met op de zijarmen twee kleine kruisen, op de torenspits doen nog denken aan deze functie.

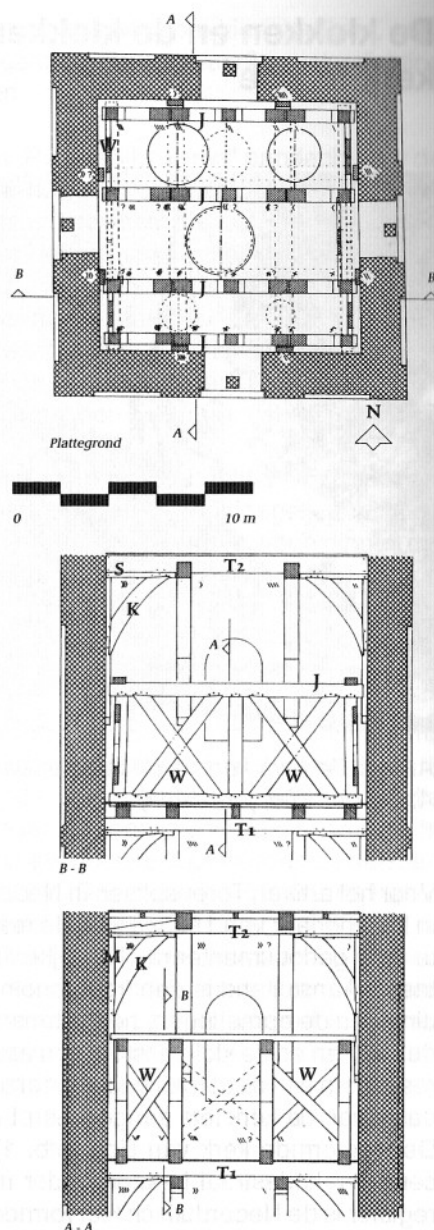
De laatste torenverhoging

De toren werd voor het laatst verhoogd in de 15de eeuw met ca. 5,50 m. Bij deze verhoging is de binnenkant van de toren opgemetseld in baksteen en de buitenzijde, in aansluiting op het onderliggende gedeelte, in turfsteen. De eerdere verhoging van waarschijnlijk midden 13de eeuw is als kistwerk uitgevoerd.²

Bij de laatste verhoging hoort ook het zogenoemde torenverband, de houtconstructie in de torenromp. Nu is gebleken dat de houten torenspits en de klokkenstoel, die is opgenomen in het torenverband, behoren bij deze verhoging.³ De huidige klokkenstoel gaf, evenals de houten spits en de daarbij behorende houtconstructie in de toren, geen aanwijzingen voor een oudere datering dan de 15de eeuw. Met andere woorden: er is geen houtwerk hergebruikt bij de laatste verhoging en de klokkenstoel is in de tijd van de laatste torenverhoging aangebracht.

Met behulp van dendrochronologisch onderzoek, dit is het onderzoek naar de jaarringen van hout, kan men de ouderdom van houtmonsters bepalen. Door wisselingen in het klimaat en de seizoenen ontstaan kleine verschillen in de groei van bomen. Door nu nauwkeurig de verschillende jaarringen van een monster te bestuderen en te verwerken in een grafiek is het mogelijk met behulp van een reeds

Afb. 2a, b, c: Plattegrond en doorsneden van de klokkenstoel (met daarin aangegeven de verschillende merken), opgemeten en getekend door B.H.J.N. Kooij (Coll. RDMZ te Zeist, april 1993).

S = sleutelstuk; M = muurstijl;
K = korbeel; W = windschoor; J = Juk;
T1 = torenverband, eerste laag;
T2 = torenverband, tweede laag;
N = noord.

ontwikkelde curve een houtmonster te dateren. De moeilijkheid in veel gevallen is om geschikte monsters van een houtconstructie met voldoende jaarringen te vinden. Met behulp van een holle boor kunnen houtmonsters worden genomen. De klokkenstoel leverde helaas geen goede monsters voor het onderzoek. De torenspits gaf daarentegen wel enkele goede monsters. Dit leverde het jaar 1415 met een marge naar onder en naar boven van acht jaar.⁴ Het betekent dat de spits, de klokkenstoel en het torenverband van de laatste verhoging dateren uit 1415 ± 8 jaar.

Van de voorlaatste torenverhoging is weinig bekend. Bij deze verhoging van ca. 4,00 m zijn vier bommelgaten gemaakt, zodat moet worden aangenomen dat er toen ook al een klokkenstoel aanwezig was. De oude bommelgaten zijn tijdens de laatste verhoging met baksteenmetselwerk dichtgezet. De natuurstenen Ionische zuiltjes uit deze bommelgaten zijn gebruikt in de nieuwe bommelgaten.⁵

De 15de-eeuwse klokkenstoel

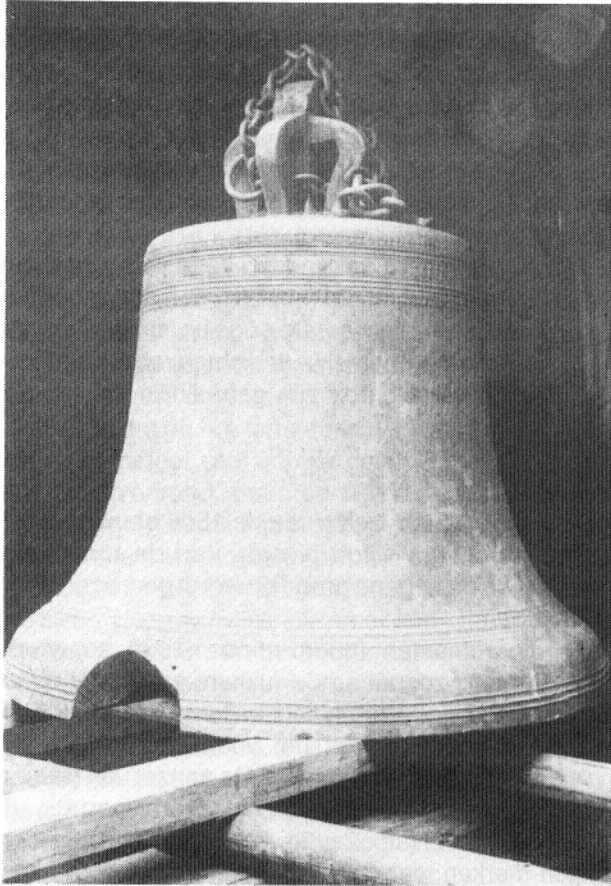
De goed doortimmerde klokkenstoel uit het begin van de 15de eeuw bevindt zich op de op-één-na laatste vloer, het vijfde niveau, van de turfstenen torenromp, ruim twintig meter boven de begane grond en wordt gedragen door de eerste laag van het torenverband.

De stoel bestaat uit drie compartimenten (noord-midden-zuid) en wordt gevormd door vier draagelementen, zogenaamde jukken, zes maal twee (haaksgeplaatste) windschoren en twee verbindingsbalken. Het zuidelijke draagelement is iets lichter uitgevoerd, omdat het voor lichtere klokken ontworpen is; de luirichting van de klokken is oost-west. De aanzet van de vier aanwezige bommelgaten begint op ca. 1,25 m boven het vloerniveau.

De geheel uit eikenhout bestaande stoel (afb. 2a, 2b, 2c) is voorzien van vier verschillende typen gesneden merken, per gebint één, n.l. (van noord naar zuid) rechte, gebroken, rechte met een haaks geplaatste rechte aanduiding en rechte met haaks geplaatste aanduiding. De windschoren zijn apart genummerd: aan de westzijde zijn de gesneden merken genummerd van noord naar zuid van één tot zes. Aan de oostzijde lopen dezelfde merken van zuid naar noord. In het middelste compartiment zijn de windschoren vermoedelijk in het begin van deze eeuw verdwenen en vervangen door iets lichtere, hoewel deze toen iets meer naar binnen geplaatst waren. Van deze laatste windschoren is de westelijke ook weer verdwenen; mogelijk in 1943 bij het uitnemen van de klokken.

Al de hierboven genoemde merken, zogenaamde telmerken, hadden ten doel om de klokkenstoel op de juiste wijze boven in de torenromp in elkaar te zetten. Hieruit blijkt dus dat de klokkenstoel ergens anders is gemaakt, wat niet ongebruikelijk was voor die tijd; dit geldt ook voor de spits.

De telmerken geven de juiste volgorde van de onderdelen aan. De onderdelen zijn, omdat alles met de hand is gemaakt, niet onderling uitwisselbaar. In de

Afb. 3: Foto van de grote oude klok uit 1529, gemaakt door amateur-fotograaf dhr. Jacob Scholten te Epe op zaterdag 18 juni 1904. De klok is net uit de toren gehesen en ligt beneden op enkele balken om afgevoerd te worden naar Midwolda (Coll. Bultman te Epe).

15de eeuw was het gebruikelijk om de merken aan te brengen met behulp van een zogenoemd ritsmesje. Door de telmerken te bestuderen, kan men een beeld krijgen of een constructie nog intact is en hoe oud deze globaal zou kunnen zijn.

In Epe is de klokkenstoel grotendeels compleet.

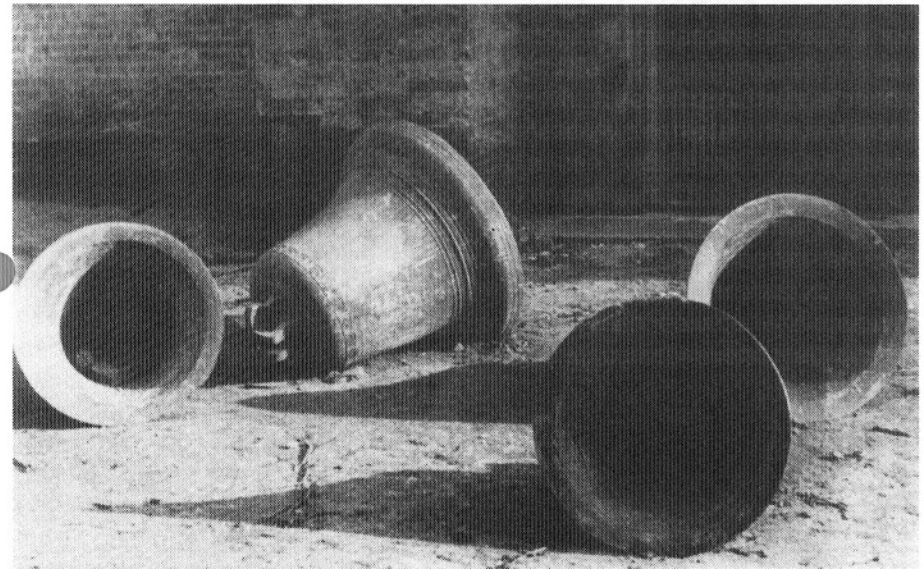
Hierdoor kon ook de oorspronkelijke plaats van de klokken (totaal vier) worden vastgesteld: één zware klok in het middencompartiment, één kleinere in het noordelijke compartiment en de twee kleinste in het zuidelijke compartiment.

De klokken

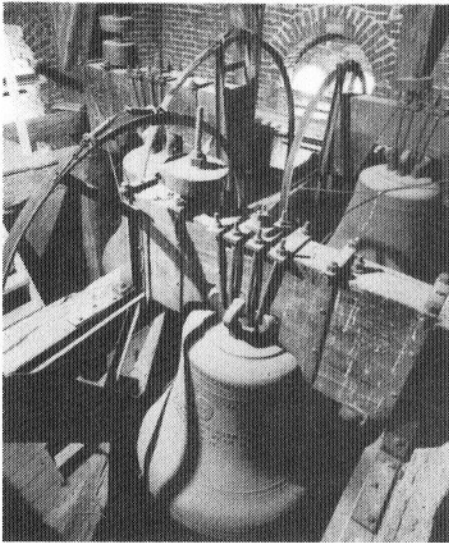
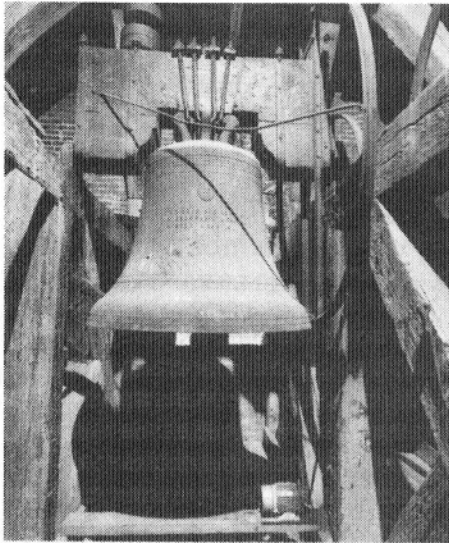
Bekend is dat Gherardus van Wou voor de kerk een grote klok van 1800 kg goot in 1529. ⁶ Het randschrift op de klok luidde: JHESUS * MARIA * JOHANNES * GHERARDUS * DE * WOU * ME * FECIT * ANNO * DOMINI * M * CCCC * XXIX.

De klok was 1,46 m hoog en had onder een diameter van 1,46 m. De omtrek was boven bij het opschrift 2,60 m en onder 4,58 m.

Ruim drie en een halve eeuw blijft zij in de toren hangen. In de tweede helft van de 19de eeuw blijkt onderaan de rand een barst te zijn gekomen, doordat de klepel was verzwaard. Uit het notulenboek van de kerk uit 1904 het volgende: „...was in 1877 gebarsten door onoordeelkundig luiden bij de dood van Koningin Sophia, toen men aan den Klepel ter verzwareing nog een hamer vastmaakte, waardoor de mantel tegelijk van binnen en van buiten werd aangeslagen en... natuurlijk barsten moest;”. In 1887 had men een poging gedaan om het slechte stuk er uit te zagen, maar uiteindelijk kon men haar toch niet meer behouden (afb. 3). ⁷ Tot juni 1904 bleef zij nog in de toren hangen. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de klok van 1529 een oudere vergelijkbare klok verving. Het brede middencompartiment zal toch niet een eeuw leeg gestaan hebben?

Afb. 4: Foto van de vier geroofde klokken (onderaan de toren), gemaakt door amateur-fotograaf H. Bultman op 2 februari 1943 (Coll. Bultman te Epe).

Afb. 5a en 5b: Klokkenstoel en klokken (Coll. RDMZ te Zeist, A.J. v. der Wal, mei 1994).

Naast deze grote klok waren er van oorsprong nog drie andere klokken.

⁸ De kleinste, met een diameter van 0,65 m en een gewicht van ca. 250 kg ⁹, heeft een opschrift dat volgens Van Lohuizen maar ten dele leesbaar is: „PER..RMDIS...: THEODERICUS” en is mogelijk in 1501 gegoten. ¹⁰ Deze klok zal in het zuidelijke compartiment gehangen hebben.

De twee klokken die hier tussenin zaten, zijn in 1807 verkocht omdat ze waren gebarsten. ¹¹ Waarschijnlijk is hier ook sprake geweest van het onoordeelkundig verzwaren van de klepels. Van de opschriften is helaas niets bekend. Ongetwijfeld hebben wij hier ook te maken met oude klokken, mogelijk uit de 15de eeuw, uit de oude klokkenstoel.

In 1904 besloot men de grote Van-Wou-klok opnieuw te laten gieten bij de klokgieterij van de Gebr. van Bergen te Midwolda in Groningen. ¹² Daarbij bestelde men nog twee nieuwe klokken. Op zondag 18 september van hetzelfde jaar konden de drie nieuwe klokken samen met de oude Theodericus officieel in gebruik worden genomen.

De zwaarste klok met een gewicht van 1500 kg en een doorsnede van 1,30 m, zal in het middelste compartiment van de stoel hebben gehangen. De tweede klok van 600 kg en een diameter van 1 m, zal in het noordelijke compartiment hebben gehangen. De derde klok van 350 kg en een diameter van 0,80 m, zal met de kleine (oude klok) in het zuidelijke compartiment hebben gehangen. De twee middelste klok-

ken droegen alleen de naam van de makers: Gebr. Van Bergen. ¹³

Doordat in de Tweede Wereldoorlog de klokken werden opgeëist, hebben de drie nieuwe klokken maar relatief kort hun diensten kunnen bewijzen. ¹⁴ Alle vier de klokken zijn in februari 1943 afgevoerd en op één na niet meer teruggekeerd (afb. 4).

Uit de oorlogsdocumentatie van de klokken bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) kwam het volgende aan het licht:

Eén klok met een doorsnede van 1,30 m, ca. 1510 kg, nummer 3/C/92p, is afgevoerd naar Tilburg op 2 februari 1943.

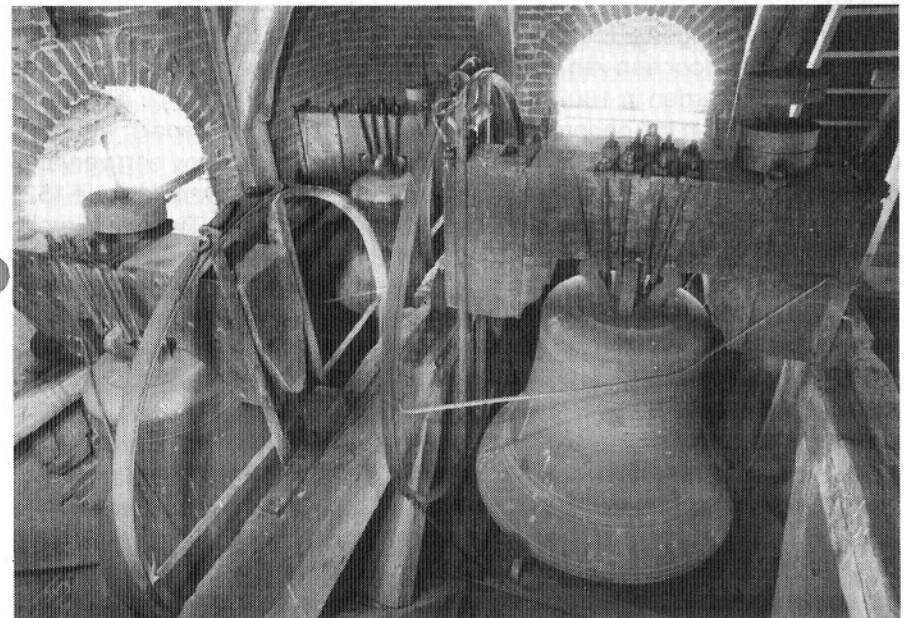
Eén klok met een doorsnede van 1 m, ca. 610 kg, nummer 3/A/90, is naar Hamburg afgevoerd op 3 februari 1943.

Eén klok met een doorsnede van 0,80 m, ca. 350 kg, nummer 3/A/91, is afgevoerd naar een onbekende bestemming op 3 februari 1943.

Eén klok met een doorsnede van 0,65 m, ca. 300 kg, nummer 3/A/92p, is afgevoerd naar Tilburg op 3 februari 1943.

Vermeldenswaard is het feit dat, kort nadat de klokken uit de toren waren gehesen, ze door de Eper bevolking werden verduisterd. Na dreigementen van de bezetter keerden ze snel weer uit de bossen terug.

Na de oorlog kwam alleen de kleinste klok, de Theodericus, terug. Vrij spoedig neemt men het initiatief om de drie nieuwe klokken te laten gieten. De Theodericus raakte vanaf dat moment buiten gebruik, omdat zij qua toon niet

Recente foto van de drie klokken, gemaakt door J. van Eelen.

meer paste bij de nieuwe klokken. In Het Maandblad van de vereniging voor kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde kerk van december 1951, nr. 290, p. 1196 stond de volgende advertentie: „Te koop: een LUIDKLOK, wegende plm. 250 kg voor F 1500,—. Te zien in de toren der Ned. Hervormde Kerk te Epe (Veluwe).” Uit de oorlogsdocumentatie bleek dat de klok verkocht is aan de Hervormde Kerk te Duurswoude in Friesland.

Op dit moment hangen drie klokken uit 1946 in de klokkenstoel: één zware met een doorsnede van 1,37 m in het middelste compartiment, een tweede en een derde met een doorsnede van resp. 1,22 en 1,10 m in het noordelijke compartiment.¹⁵ In het zuidelijke compartiment hangt nu niets. Deze drie klokken zijn gegoten door de Gebr. van Bergen te Midwolda (afb. 5a en 5b). Op de tekening van de plattegrond van de klokkenstoel (afb. 2a, 2b, 2c) zijn de aanwezige klokken getekend; de oorspronkelijke bezetting is gestippeld weergegeven.

Conclusie

De goed bewaarde klokkenstoel, gedateerd tussen 1407-1423, is aangebracht tijdens de laatste torenverhoging. Door de aanwezigheid van houtmerken kan worden geconcludeerd dat deze klokkenstoel ergens in een werkplaats is gemaakt en vervolgens in onderdelen naar de kerk is vervoerd. De oude klokkenstoel of delen ervan zijn toen niet herbruikt.

Ruim een eeuw hebben wel enkele oude klokken, mogelijk vier, uit deze klokkenstoel in de nieuwe klokkenstoel dienst gedaan. Mogelijk werd in 1501 de kleinste vervangen of toegevoegd aan het geheel. In 1529 werd de grootste klok vervangen door één van Gerardus van Wou uit Kampen. De overige twee oude klokken werden in 1807 verwijderd.

Door ouderdom en het onoordeelkundig verzwaren van de klepels, waardoor de klokken gingen barsten, is in het begin van de vorige eeuw een vervangproces op gang gekomen. Uiteindelijk moest in 1904 de zware klok uit 1529 ook worden vervangen (zie tabel). Doordat de klokken in de Tweede Wereldoorlog werden opgeëist bevinden zich in de klokkenstoel nu geen oude klokken meer. Enkel de kleine 16de-eeuwse klok heeft de oorlog overleefd, maar bevindt zich nu in de toren van de Hervormde Kerk te Duurswoude. Kort na de oorlog is een drietal nieuwe klokken geplaatst. Slechts één plaats van de huidige en de oorspronkelijke klokkenbezetting komt nu overeen.

B. Kooij.

B. Kooij is sinds 1981 als bouwhistoricus verbonden aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Zeist. Naast het reguliere werk van de *Geïllustreerde Beschrijving van Monumenten van Geschiedenis en Kunst* levert hij bijdragen aan het *RestauratieVademecum* en de nieuwe serie *Monumenten in Nederland*.

- 1 Het RestauratieVademecum (RV), een uitgave van de Rijksdienst voor Monumentenzorg, is een naslagwerk voor kennis op het gebied van bouw-historie, conserverings- en restauratietechniek. Naar aanleiding van dit onderzoek zal in Ampt Epe een artikel verschijnen over de houten torenspits. De heer H. Bultman uit Epe is veel dank verschuldigd voor zijn belangeloze en vriendelijke hulp. Zonder zijn enthousiasme zou dit artikel er niet zijn gekomen.
- 2 Tijdens de restauratie in 1993 is bij herstelwerk van het muurwerk van de toren (onder het gedeelte van de laatste verhoging) geconstateerd dat het betreffende muurwerk kistwerk is. Het kistwerk bestaat aan de binnen- en buitenzijde uit een laag turfsteen met daar tussen een vulling die bestaat uit een mengsel van kalkspecie met resten turfsteen, veldkeien en andere steenresten.
- 3 Het torenverband is de houtconstructie in een toren, die bestaat uit muur-stijlen, korbelen, sleutelstukken en dekbalken. In een toren kunnen meerdere lagen van torenverband boven elkaar voorkomen. In de laatste torenverhoging van de kerk van Epe zijn er twee lagen aangebracht, een laag waarop de klokkenstoel rust en een laag die de spits draagt.
- 4 In aansluiting op het bouwhistorisch onderzoek is op mijn voorstel dendrochronologisch onderzoek verricht door de heer D. de Vries, restauratieadviseur bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. De analyse van de monsters is uitgevoerd door Planungs-büro Tisje te Neu-Isenburg in januari 1994. Door het ontbreken van spinthout kon geen exactere datering worden gegeven.
- 5 De voorlaatste torenverhoging is niet uitgebreid onderzocht en gedocumenteerd. Nader bouwhistorisch onderzoek van de torenromp kan meer gegevens opleveren over de torenopbouw.
- 6 Ampt Epe 92 (oktober 1990), p. 19.
- 7 Ampt Epe 92 (oktober 1990), p. 19.
- 8 Ampt Epe 13 (januari 1968), p. 18.
- 9 In de oorlogsdocumentatie bij de RDMZ staat als gewicht bij deze klok 300 kg.
- 10 Ampt Epe 13 (januari 1968), p. 18-20; volgens dit artikel zou de betekenis van het opschrift kunnen zijn: Pergor (ik ga door: ben opnieuw gegoten) MDI (1501), St. Theodericus of H. Theoderik. De klok werd gebruikt om de halve uren aan te geven.
- 11 In de kerkrekeningen van 1807 komt de volgende post voor: „Ontvangen van Twee Gebarsten Klokken - 1807 den 3 Augustus ontvangen voor 2 Gebarsten Klokken-Pubilik verkogt aan Hartog Wolf Zwaer 2940 Pd (pond) volgens Waag billet Tot 48 Gl 100 Pd (de somma van) - 1411=4=:" Met dank aan G. Kouwenhoven, archivaris te Epe. Een klok had een doorsnede van 0,83 m, van de andere is de doorsnede niet bekend.
- 12 Notulenboek van de kerk uit 1904: „...Genoemde vergadering van Kerkvoogden en Notabelen - zich verheugende in de meerdere opbrengsten der Kerkelanden door een richtige administratie ter aanwending van Kunsten

besloten de nodige stappen te doen tot verbetering der klokken..." de bijna algemeene goedkeuring verwierf het plan om 1° de grote luidklok te laten versmelten. 2° Van het metaal te laten maken één klok ad 3000 pond of 1/2 kilo's, één van 1200 pond en één van 750 pond, die onderling zouden hermonieëren. Aan Gebrs Van Bergen werd dit werk opgedragen, die in hunnen klokkengieterij te Midwolda het zouden volbrengen". Met dank aan G. Kouwenhoven, archivaris te Epe.

13 Ampt Epe 13 (januari 1968), p. 19. Het opschrift op de grote klok uit 1903 luidde: „In 1529 gegoten door GHERARDUS DE WOU ben ik in de 19de eeuw gebarsten, maar opnieuw gegoten in 1904 door de Gebr. VAN BERGEN te Midwolda, op last van Kerkvoogden der Hervormde Gemeente te Epe - J. WESTERINK - G.S. v. LOHUIZEN - G. v. TRIEST - J.G. v.d. BOSCH - G. BIBO - VOCO AD SACRA". Klok 1 gaf de hele uren aan, klok 2 was de onheilsklok (voor brand etc), klok 3 werd iedere zondagochtend om 8.00 en 12.00 uur geluid.

14 In het verordeningsblad van 23 juli 1942 werd opgenomen een „Verordening van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, houdende een beschikkingsverbod, een verplichting tot aangifte, alsmede de bevoegdheid tot verbeurdverklaring van metalen voorwerpen".

15 De samenstelling van het materiaal van de drie nieuwe klokken: brons 80%, koper 20%, tin-afwijking 2% ten hoogstens. Klepels: gesmeed ijzer uit een stuk. De totale prijs was F 18.318,-. Opschrift op de grootste klok (D): „Ik ben op last van Kerkvoogden der N.H. Gemeente te Epe (daartoe in staat gesteld door milde giften van de burgery) in 1947 gegoten door Jacobus van Bergen te Midwolda ter vervanging van de op 3 februari 1943 door den Duitschen bezetter geroofde klok, die in 1529 gegoten door Gherardus van Wou te Kampen - in de 19 eeuw gebarsten en in 1904 opnieuw was gegoten door Gebr. van Bergen te Midwolda". Aan de andere kant van de klok het wapen van de kerk met spreuk: TOT GODS EER NOOD IK. / INDROEFHEID WEEN IK. / IN NOOD MAAN IK. Op de beide andere klokken (E en FIS) staat ook het wapen en de spreuk, bovendien: „Ik ben op last van Kerkvoogden der N.H. Gemeente te Epe (daartoe in staat gesteld door milde giften van de burgery) in 1947 gegoten door Jacobus van Bergen te Midwolda ter vervanging van de op 3 Februari 1943 door den Duitschen bezetter geroofde klok". De klokken 1, 2 en 3 zouden volgens de offerte van de Gebr. te Midwolda resp. 1630, 1160 en 835 kg moeten wegen. Door onbekende oorzaak is hun gewicht geworden: 1708, 1206 en 869 kg.

Op zondag 31 augustus 1947 konden de klokken in gebruik genomen worden. De E-klok luidt iedere dag om 12.00 uur, zondags om 9.00 uur en bij begrafenissen. Tien minuten voor de dienst luiden alle klokken. Voor een huwelijksinzegening luiden de E en de Fis. Bron: oorlogsdocumentatie bij de RDMZ te Zeist.

Schematisch overzicht van de klokkengeschiedenis vanaf de 15de eeuw

Tijd	Klok 1 (zwaarste)	Klok 2	Klok 3	Klok 4 (lichtste)	Bijzonderheden
Laatste torenverhoging. Nieuwe klokkenstoel gebouwd in 1415, ± 8 jaar. Er is plaats voor vier klokken.					
Compartment	Midden	Noord	Zuid		Oorspronkelijke indeling
voor 1529 ?	?	▲▼	▲▼	▲▼	(4) Theodericus 1501? toon: cis
1529	▲	▲▼	▲▼	▲▼	(1) gegoten door Gerardus van Wou uit Kampen
1807	▲	▲	▲	▲▼	twee klokken gebarsten; ene klok 0.83 m?, andere ?
1887	▲	▲	▲	▲▼	(1) gescheurd; stuk uitgezaagd
1904	▲	▲	▲	▲▼	(1) naar Midwolda (Gr.) zie afb. 3
1904	▲	▲	▲	▲▼	3 nieuwe klokken geplaatst door Gebr. van Bergen te Midwolda
1943	▲	▲	▲	▲▼	(1) → (3) toon: D-G-B
1945	▲	▲	▲	▲▼	gestolen/weer terug/afgevoerd; zie afb. 4
				▲▼	(4) Theodericus terug
Compartment	Midden	Noord	Zuid		Andere indeling met de komst van de nieuwe klokken
1947	▲	▲	▲	▲▼	(1) → (3) toon: D-E-Fis
1952/1952	▲	▲	▲	▲▼	(4) Theodericus verkocht aan kerk te Duurswoude (Fr.)
1995	▲	▲	▲	▲▼	zie afb. 5a en b

▲ : nieuwe klok geplaatst ▲▼ : klok afgevoerd ▲▲ : klok buiten gebruik ▲ : klok terug gekomen ▼ : klok aanwezig

Overlast van het luiden van kerkklokken

Het luiden van de klokken in de Eper kerktoren kon ook negatieve gevolgen hebben.

Een begripvol kerkbestuur loste deze problemen op door het klokgelui gedurende een periode achterwege te laten en zo een ernstig zieke ter wille te zijn.

Dit gebeurde ten behoeve van de echtgenote van de Eper burgemeester J. L. J. B. Sweerts de Landas.

Zij overleed op 21 mei 1925 op 61-jarige leeftijd.

In een brief van 25 mei d.a.v. bedankte de burgemeester het kerkbestuur voor haar welwillendheid gedurende de laatste weken van haar ziekte het klokgelui op te houden.

W. Terwel.

J. L. J. B. Baron Sweerts de Landas,
BURGEMEESTER VAN EPE.

EPE, den 25 Mei 1925.

*Aan
het Kerkbestuur der Reet. Herr. Gemeente
te Epe.*

Mijne Heeren!

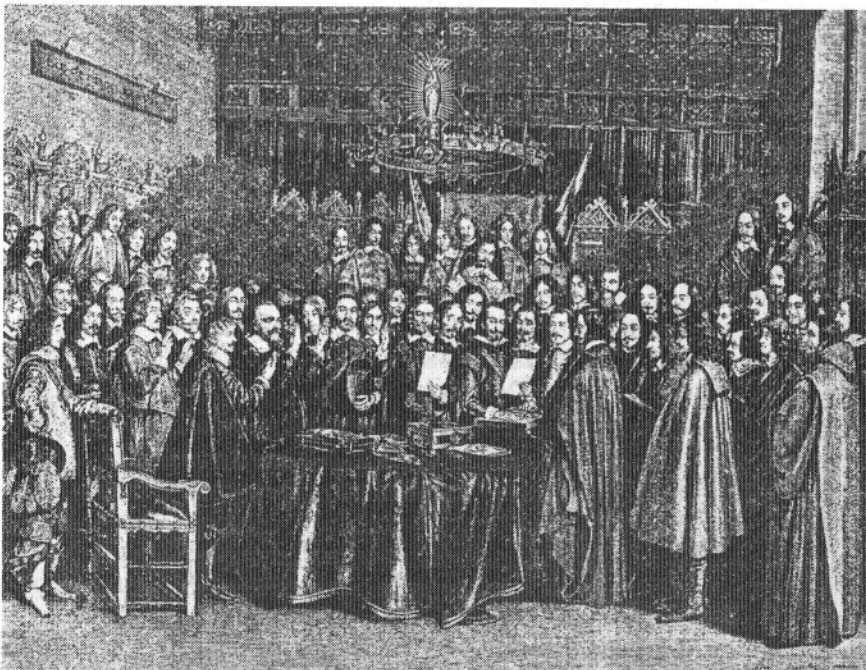
*Heere uit naam mijne
Kinderen betuig ik u onzen innigen dank
voor uwe groote welwillendheid gedurende
de laatste weken het klokgelui in uw kerk opgehouden te hebben ten behoeve mijner lieve zieke
vrouw.*

*Met gevoelens van erkentelijkheid daaraan
verblijf ik uw
Meestd. dienaar*

De vrede van Munster - 1648

De feitelijke onderhandelingen voor de vrede van Munster begonnen, wat de Republiek van de Zeven Provinciën betreft, bij ons in de buurt. In Deventer kwamen op 5 januari 1646 de leden van de Nederlandse afvaardiging bij elkaar om gezamenlijk naar het congres in Munster af te reizen. Daar werd al bijna twee jaar naar de komst van dit achttal uitgezien. Wie waren nu die acht onderhandelaars? Bovenaan stond de vertegenwoordiger van het Hertogdom Gelre, Bartholt van Gendt, heer van Meijnerswijck. De provincie Holland leverde twee afgevaardigden, Johan van Matenesse en de uit Amsterdam afkomstige Adriaan Pauw. Zeeland volgde, waarvoor als onderhandelaar optrad Johan de Knuijt. Dan kwam het sticht Utrecht aan de beurt, Godert van Reede, heer van Nederhorst was hier de man. Friesland, Overijssel en Stad en Lande werden tenslotte vertegenwoordigd door respectievelijk Frans van Donia, Willem Ripperda en Adriaan Clant. Het was Adriaan de Knuijt die als laatste in Deventer arriveerde. Hij was nog op de valreep (29 december 1645) beëdigd. Voor hun vertrek werden de onderhandelaars nog onthaald op een latijnse oratie door de rector der Illustere School, Gronovius. Aldus gesterkt en bemoedigd reisde het gezelschap af. Zes dagen later kreeg de stad Munster het lang verwachte gezelschap te zien. De ontvangst is overweldigend. Omtrent een half uur buiten de stad wordt men opgewacht door de ambassadeurs van Frankrijk en Portugal. Bij de stad aangekomen staat een „tamelijke hoop volcks” ter verwelcoming en de kanonnen op de wallen geven zes schoten af. De onderhandelingen kunnen wat de Republiek betreft beginnen. De kosten spelen blijkbaar geen rol. Er was aanvankelijk voor de Munsterse affaire een bedrag uitgetrokken van f 100.000,—. Op 1 september 1645, enkele maanden voor het vertrek uit Deventer, blijkt dat er al bijna f 73.000,— besteed is. Geen wonder wanneer men bedenkt dat men al sedert de zomer van 1644, dus 2½ jaar voor de aankomst, begonnen was met het betalen van de huur voor de benodigde behuizing. Zonder tafelzilver ging het ook niet. Dit ter waarde van bijna f 14.000,— werd van een zilversmid gehuurd, die het eerst voor f 1.000,— oppoetste en daarna voor f 700,— per jaar verhuurde. Het bedrag van f 100.000,— wordt aangevuld met f 60.000,— maar in mei 1646 is er al een tekort van f 15.000,—. Dit is aanleiding voor de Staten Generaal om de declaraties eens door een viertal Commissarissen te laten onderzoeken. Maar, hoe kan het ook anders, zij achtten de gedane uitgaven alleszins redelijk. Frieslands afgevaardigde Van Donia springt er wat uit wat zijn declaratie betreft, namelijk 1578 gulden en 16 stuivers. Maar hij kan het toch echt niet helpen. 113 dagen heeft hij in Den Haag op het vertrek naar Munster moeten wachten. Hij heeft de tijd nuttig besteed door van 15 december tot 5 januari in Zutphen te bivakkeren. Hij is daar getrouwd en heeft zijn bruilofsdagen daar doorgebracht. De helft van de kosten heeft hij in rekening gebracht en ten

bewijze daarvan overlegt hij de rekening van de Zutphense herbergier. Op de onderhandelingen in Munster willen wij hier niet ingaan maar het vergt van de onderhandelaars veel heen en weer reizen van en naar het vaderland. Op 3 mei 1648 is de Nederlandse delegatie weer in Munster present. Aangezien Zeeland het niet eens is met de bereikte resultaten, hebben de Zeeuwse Staten geen toestemming verleend aan Johan de Knuijt bij de afsluitende ceremonie aanwezig te zijn. Op vrijdag 15 mei wordt de overeenkomst getekend. Daags te voren hadden de onderhandelaars aan het Munsterse stadsbestuur gevraagd of zij hiervoor de grote zaal van het stadhuis mochten gebruiken. Een enthousiaste magistraat heeft hiertoe graag haar toestemming gegeven. Om 10 uur 's morgens zijn de Nederlandse ambassadeurs op het stadhuis aanwezig. Johan de Knuijt ontbreekt en ook Godert van Reede is niet van de partij. Hij ligt ziek te bed maar hij ontvangt een deputatie op zijn slaapkamer en kan daar zijn handtekening plaatsen op een plekje op de oorkonde dat voor hem is vrijgehouden. Zodra de Nederlandse ambassadeurs op het Munsterse stadhuis zijn aangekomen gaat Penaranda, de staatsraad van de Spaanse koning van huis, omringd door edellieden in opgesierde karossen. Opgetogen burgers – men schat hun aantal op 20.000 – vullen de straten en kijken zich de ogen uit. Na een welkom door de magistraat brengt men Penaranda naar de zaal waar de „staatsen” hem opwachten. Dan is het tijd voor de plechtigheid die door de schilder Gerard Terborch op het doek is gebracht.

Zaterdag 16 mei heeft de plechtige afkondiging plaats en op zondag worden de „Staatse” onderhandelaars door Penaranda onthaald op een gastmaal waarbij aan voor-, hoofd- en nagerechten maar liefst 500 schotels worden aangedragen. Terug in Den Haag besluit men dat de publicatie van de Vrede op 5 juni zal plaatsvinden. Dit uitstel geeft Zeeland de tijd om bij te draaien en alsnog het vredesverdrag te ondertekenen. De tachtigjarige oorlog is ten einde.

Wanneer wij de Eper predikant Franciscus Martinius mogen interpreteren dan zijn er in Epe geen grote festiviteiten geweest om de vrede van Munster te vieren.

Hij heeft een gedicht gemaakt over het benauwde jaar 1648. Een klaaglied noemt hij het en het kan gezongen worden op de wijze van „Hoe leg ik hier in dees ellende”, dus ook al geen titel om in vreugde uit te barsten.

Dominee Martinius somt alle narigheid van het jaar 1648 op:

Veel regen deed de rijke oogst verrotten, het rund moest hei eten en stroo van hop, het brandhout is in de herfst al op gestookt. De slachtmaand is sprokkelmaand geworden en de vastentijd zal aanbreken voordat het Kerstmis is. Hij verzucht O Heer hoe komt de lieve vrede met zulk een zuiren duiren jaar? Hij ziet hierin de wraak van God, het is geen wonder dat Hij de zomer tot winter gaat maken. Tot slot vermaant hij zijn gemeente „Geen winter zal ons kunnen deeren; Zoo wij ons maar te recht bekeeren”.

Ondanks de vrede van Munster is 1648 voor Epe geen feestelijk jaar geworden.

W. Terwel.

Bronnen:

De vrede van Munster, door dr J. J. Poelhekke, 1948.

Gedichten van F. Martinius, uitgave Jacobus de Jongh, 1729.

Korte chronijke der Stadt Deventer, door Arnold Moonen, 1714.

Voor u gelezen...

De Wijerd, jrg 18, nr 4, dec. '97

„Korte Broek bij Vaassen: een drieluik”

door: H. Rem, J. Meijer, H. Menke.

Korte Broek ligt ten zuidwesten van Vaassen. Het terrein is een ondiepe kom aan de voet van de Oost-Veluwsse stuwwal met een smalle uitgang naar het oosten. Het van oorsprong natte gebied wordt weer in „oorspronkelijke” natte toestand gebracht. Het Waterschap geeft achtergronden en de vernieuwde toestand weer, een buurtbewoner geeft herinneringen weer uit vroegere tijden en het drieluik wordt afgesloten door de botanische herinneringen van de heer Menke.

De Mothoek, jrg 14, nr 4, dec. '97
„Nunspeet in relatie tot haar bureu”
door J. Bonhof

Een verklaring dat de Nunspeetse gemeenschap niet zo'n grote binding heeft gekend met haar buurgemeenschappen:

– Nunspeet was niet per schip direct bereikbaar en doorgaande wegen liepen ruim om Nunspeet heen en pas vanaf de 15e eeuw was er via een omweg een verbinding met Epe. Er is in deze context alleen gekeken naar de contacten tussen buurdorpen als Epe, Elspeet en Hulshorst/Hierden.

Boek:

„Handzame Handel, Gelderse bodemvondsten en hun verhaal”

door: Frits David Zeiler

uitgave Gelderse Archaeologische Stichting i.s.m. Twents-Gelderse Uitgeverij De Bruyn-Oldenzaal, 1997

In de huidige provincie Gelderland hebben al duizenden jaren lang kundige ambachtslieden gewoond.

Ten oosten van de IJssel werden in de jonge steentijd prachtige bijlen vervaardigd. Eerst van ter plaatse gevonden natuursteen, maar later van vuursteen, dat via de handel bij de werkplaats van de „smid” kwam. Niet alleen voor de plaatselijke bevolking werden er bijlen gemaakt, maar ook als ruilmiddel voor andere produkten die niet ter plaatse aanwezig waren.

In het riviereengebied verstond men kort voor het begin van de jaartelling de kunst om fraai gekleurde glazen armbanden te maken. Deze sieraden zijn verspreid in de door de ons omringende landen teruggevonden.

Op de Veluwe tenslotte kwam in de vroege middeleeuwen de ijzerindustrie tot grote bloei omdat men in de stuwwallen de z.g. klapperstenen (rond een brokje leem samengekit ijzererts; de kern zit vaak los, waardoor de steen bij het oppakken een klapperend geluid maakt) vond. Bij de bereiding van ijzer werd veel eikenhout gebruikt, dat op de Veluwe overvloedig aanwezig was. Toch zou de ijzerwinning de ondergang betekenen voor de welvarende Veluwe. De verdroging sloeg toe door het eenzijdige verbruik van de eikenbossen en tegen het eind van de middeleeuwen was de Veluwe, een „wilt byster land” geworden.

Hoe de productie van handzame artikelen een levendige handel veroorzaakte en hoe de sporen daarvan door de archeologen zijn ontdekt, onderzocht en verklaard, wordt in dit boek verteld. Een uitgebreide woordenlijst is daarbij een uitstekend hulpmiddel; de lijst met boektitels „om verder te lezen” een stimulans om de interesse uit te breiden en de manier van schrijven aantrekkelijk voor jongeren en een ieder die meer wil weten over het leven en werken van onze voorouders.

Inhoud

De schouten van het schoutambt Epe door E. de Jonge	1
Landbouwvoorlichting tijdens Boerenpijpavonden door J. C. Kreffer	9
De klokken en de klokkenstoel uit de Hervormde kerk te Epe door B. Kooij	13
Overlast van het luiden van kerkklokken door W. Terwel	24
De vrede van Munster - 1648 door W. Terwel	25
Voor u gelezen... door D. te Riele	27